

Construcția identității textuale în scriitura Hertei Müller, *Leagănul respirației*

Drd. IANI (CHIRILUȚĂ) Gilda-Daniela
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

Abstract: *The issue of the Romanian literary exile has been and still remains far from being completely lightened from all points of view, as constantly there are events, information or new writings occurring, which, although happened a long time ago, must receive their well-deserved place in the "still enormous encyclopedia" of the identity landmarks of the Romanian exile. For the case study section, it will be reviewed one of the works of a Nobel laureate, Herta Müller, The cradle of breath, which will offer an overview of the persecutions that the author had to endure, and which, ultimately, led to a hardly bearable ending, the exile in Germany. The idea of exile gradually turns into a broad and open concept to new meanings. Herta Müller's compensatory-rehabilitative function proposes in the Cradle of Breath a special way of constructing the textual identity of a fundamental fictional character, but in whose interstices a new, symbolic-identity construction restores biographical data of whose relevance is artistically sublimed. Our approach will identify the instrument of literary fiction and its effects of transfiguration of those biographical / autobiographical sequences that may be the basis of the novel.*

Keywords: *literary fiction, textile identity, biography, autobiography, exile.*

Conceptul de identitate

Identitatea este un concept analitic, ambiguu, cu multe sensuri contradictorii. Ea este fluidă, constant renegociată.¹¹² Studiul identității se regăsește într-o varietate de modele teoretice, dar, semnificative pentru tema discutată aici, sunt esențialismul și constructivismul. Prima perspectivă trimite la teoriile care susțin ideea despre o identitate statică, regăsită în același grad la toți membrii unui grup. Există o omogenitate a grupului, conferită de identitatea acestuia. Identitatea colectivă este un dat esențial pentru toți indivizii.

Perspectiva constructivistă argumentează identitatea edificată contextual. Aceasta poate fi procesuală sau inventată. Accentul cade nu pe esențe, ci pe actorul social. Ne oprim la două viziuni sociologice, cea lui Manuel Castells și

¹¹² Frederick Cooper Brubaker, *Beyond Identity*, în „Theory and Society”, 2000, 29. 1, p. 2.

cea lui Peter Dahlgren, relevante în studiul identității. Manuel Castells scrie că modul în care grupurile sociale definesc propria lor identitate modelează instituțiile societății: „fiecare tip de proces de construire a identității conduce la un rezultat specific în constituirea societății”. Volumul al doilea al masivei sale lucrări *The Information Age: Economy, Society and Culture* poartă titlul *The Power of Identity*. Sociologul spaniol analizează importanța identităților culturale, religioase și naționale, ca sursă de înțelegere pentru oameni, și implicațiile acestor identități în mișcările sociale.

Manuel Castells consideră că identitatea este procesul construirii unui sens, pornind de la un atribut cultural sau de la un ansamblu coerent de attribute culturale. Același individ sau același actor colectiv poate să aibă mai multe identități. Care sunt relațiile identității cu rolurile sociale? Identitatea nu poate fi confundată cu rolurile sau sistemele de roluri. Identitățile sunt surse de sens pentru actorii sociali, mai puternice decât rolurile. Sociologic, toate identitățile sunt construite.¹¹³

Cercetările asupra identității se referă predominant la realități din lumea occidentală, caracteristice modernității târzii, bazată pe un proiect reflexiv. În acest context, decurge procesul neîntrerupt de modelare și remodelare continuă a identității, ca răspuns la forțele sociale pluraliste, la curente culturale și contextele personale. Identitatea are sensuri multiple, fiindcă în lumea de astăzi noi operăm într-o pluralitate de lumi sau realități diferite, scrie Peter Dahlgren.¹¹⁴

Identitatea este studiată ca indice al nivelului de democratizare a unei societăți, în care indivizii sunt poziționați în diverse circumstanțe, ea servește la crearea de seturi diferite de cunoaștere, asumții, reguli, roluri și moduri de discurs. Pentru indivizi, în condiția lor de cetățeni, identitățile devin elemente cruciale ale vieții democratice.

Peter Dahlgren vorbește de identități civice duale.¹¹⁵ Delimitarea lui Chantal Mouffe, între loialitate și aderare, îi sugerează sociologului suedez discuția despre identitatea civică generalizată și identitatea civică specializată. Prima se referă la angajarea în respectarea normelor și idealurilor democratice. A doua exprimă afirmarea unui conflict rezultat din interesele individuale sau de grup. Între ele există o tensiune, întrucât identitatea civică specializată are

¹¹³ Manuel Castells, *Le pouvoir de l'identité (The Power of Identity)*, traduit de l'anglais par Paul Chemla, Paris, Fayard, 1999, p. 17.

¹¹⁴ Peter Dahlgren, *Civic Identity and Net Activism: the Frame of Radical Democracy*, în: L. Dahlberg and E. Siaperä, eds. (2007) *Radical Democracy and the Internet*. London: Palgrave MacMillan, http://www.ceu.hu/polsci/brownbag_papers/0607/PeterDahlgren.doc. accesat la 25 noiembrie 2008.

¹¹⁵ *Ibidem*

întotdeauna tendința să devină atât de puternică, încât să diminueze din influența exercitată de identitatea civică generalizată. În acest fel, preocuparea pentru interesele particulare îi determină pe indivizi să nu respecte normele. O profundă și funcțională cultură civică este posibilă, numai în măsura în care cetățenii se identifică mai intens cu sistemul democratic decât cu interesele lor specifice.

Conceptul de memorie

Al doilea concept ce trebuie prezentat este „memoria”, pe care Emilia Ciordaș, în *Literatura de azi*, o descrie ca pe „un termen ce provine din francezescul *mémoire* și presupune consemnarea retrospectivă a unor împrejurări și evenimente cărora autorul le-a fost martor în cursul vieții.¹¹⁶” Pe de altă parte memoria înseamnă „reactualizarea în conștiință a ceea ce am trăit la un moment dat în trecut, prin declanșarea spontană a unui proces de asociații senzoriale.¹¹⁷”

Paul Ricoeur conturează memoria, în cartea sa *Memoria, istoria, uitarea*, astfel: „Memoria este caracterizată de la început drept *efect (pathos)*, ceea ce o deosebește de *rapel*”¹¹⁸ și „Memoria are ca obiect, trecutul, contrastul cu un viitor presupus al așteptării dar și cu prezentul”¹¹⁹. Ricoeur mai observă că „fenomenele memoriei, atât de apropiate de ceea ce suntem noi, opun o rezistență încăpățânată hybris-ului reflecției totale.¹²⁰”

Eugen Simion surprinde în mod eficient care este datorია memorialistică a scriitorului în genere: „memorialiștii apar de obicei după marile catastrofe ale istoriei.¹²¹” Rolul de memorialist presupune sacrificiu, mai observă acesta „când a ieșit la lumină acesta din urmă și-a pus memoria și fantezia la lucru și a notat ceea ce a văzut și a pățit.¹²²”

O altă componentă a traseului de exilat este „identitatea” pe care Rodica Marian, în *Identitate și alteritate*, o cataloghează ca pe „o categorie înscrisă în

¹¹⁶ Emilia Ciordaș, *Între memorialistică și memorie*, în *Literatura de Azi*, <http://www.literaturadeazi.ro/rubrici/recenzii/intre-memorialistica-si-memorie-1118>, accesat în 15-02-2017.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2001, Trad. Ilie și Margareta Gyurscsik, cap.1, „Despre memorie și reamintire”, p. 31.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem, p. 28.

¹²¹ Simion Eugen *Genurile biograficului*, București, Ed. Universul Enciclopedic, 2002, p. 39, apud Alina Crihană, *Scriitorul postbelic și teroarea istoriei. Dileme și reconstrucții identitare în povestirile vieții*, Ed. Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2003, CAP.II „Dileme și (re)construcții identitare în povestirile vieții”, Subcap. II.2. „În căutarea memoriei pierdute”, p. 61.

¹²² Ibidem.

subiectivitatea eului de „o evidență frapantă a actualității, indisolubil și anatomic legată de alteritate.¹²³” Tot ea critică lipsa de strategie în abordarea temei identitare: „din străfundurile istoriei europene și până la noi statutul identității a fost protejat cu fervoare și risipă de inteligență.¹²⁴”

Această temă este abordată și de Ion Lefter în *Despre identitate*, unde se întreabă retoric : „Cine nu discută în zilele noastre despre identitate?¹²⁵” El consideră că interesul special pe care îl trezește această temă „se datorează evoluțiilor de tip globalist și integraționist¹²⁶” și că „nevoia de a înțelege ce ni se întâmplă ne-a împins pe toți cu mic, cu mare, către dezbaterea identitară.¹²⁷” Iar în strânsă legătură cu identitatea i se pare a fi „multiculturalismul”, „care vrem-nu vrem vine peste noi și ne va obliga să trăim în diversitate.¹²⁸”

Febra exilului a cuprins după 1945 întreg spațiul literar românesc, exodul fiind semnificativ, la fel ca nevoia de exprimare. Astfel au apărut mai multe tipuri de scriitură memorialistică pentru că în exil, scriitorul își creează o nouă identitate, suprapusă peste cea veche, iar prin memorie activează trecutul.

Scrierile memorialistice

Cu toate că scrierea memorialistică are un caracter autobiografic, ea este de fapt un gen de frontieră, fiind, așa cum remarcă Eugen Simion, o carte de memorii care „tinde să transforme o viață într-un destin prin intermediul unei povestiri care nu respectă legile ficțiunii. O ficțiune totuși există în orice narațiune memorialistică: aceea care respinge ficțiunea literaturii. Ea nu inventează în sens strict personaje, dar transformă, dacă este suficient de puternică, personajele reale ale unei epoci în personaje care au relevanță, personaje memorabile, proprii literaturii. Identitatea lor se pierde în narațiune, rămâne doar semnificația lor în ordine morală și psihologică”¹²⁹. Acest tip de scriere îi oferă cititorului posibilitatea de a privi în intimitatea vieții autorului, lucru diferit față de o operă complet ficțională. Cititorul ajunge să caute pe parcursul lecturii diferențele dintre ceea ce este ficțiune, dar face trimitere spre

¹²³ Rodica Marian, *Identitate și alteritate*, Ed. Fundației Culturale IDEEA EUROPEANĂ, București, 2010, p. 15.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ion Bogdan Lefter, *Despre identitate. Temele postmodernității*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2004, p. 5.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem, p. 6.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Eugen Simion, *Genurile biograficului*, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 14, apud. Alina Crihană, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”. Dileme și (re)construcții identitare în poveștile vieții*, editura Academiei Române, București, 2013, p. 40

biografic și ceea ce este în biografie însă diferă de cunoștințele pe care acesta le are despre viața autorului în cauză.

Philippe Lejeune mută discuția în termenii pactului autobiografic, care clarifică drumul pe care lectura trebuie, sau urmează să se desfășoare. Acest tip de pact este similar cu pactul dintre cititor și basm, în care formulele-tip clarifică faptul că ceea ce urmează a fi citit este ceva ficțional, ceva fără de o reprezentare clară în lumea reală.

Din teoria lui Gerard Genette¹³⁰ putem deduce că, dincolo de factual și ficțional, folosirea analepselor și prolepselor creează o ambiguitate a textului, iar folosirea persoanei I într-un roman poate produce confuzie cititorului în legătură cu tipul, genul de text în timpul lecturii.

Așa cum a spus cândva Tudor Vianu, memoriile, confesiunile, jurnalele intime și autobiografiile literare nu doar că aparțin aceleiași sfere de „literatură subiectivă”, ci au și foarte multe caracteristici comune. Cu toate acestea, există și diferențe notabile între aceste genuri de scriitură, determinate în special de conținutul lor, ceea ce le face ca din punct de vedere structural să se bazeze pe modalități diferite de realizare. De asemenea, între genurile mai sus amintite mai există și diferențe determinată de natura aparte a viziunii pe care o aruncă asupra faptelor și întâmplărilor de viață evocate.

Exilații literari ai României

Exilul literar care a avut loc în România poate fi rezumat astfel:

Primul val, cel din anii 40-50, este format în mare parte din scriitori care au activat în timpul lui Carol al II-lea și-sau regimului lui Ion Antonescu în serviciile diplomatice și au fost simpatizanți ai dreptei. O bună perioadă, imediat după instaurarea și consolidarea regimului, foarte mulți dintre ei nici nu și-ai mai pus problema reîntoarcerii, astfel au ajuns să rămână în afara granițelor României personalități precum: Pamfil Șeicaru, Vintilă Horia, Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Virgil Gheorghiu ș.a.

O altă grupare care se încadrează în acest val al exilațiilor literari din perioada mai sus amintită este cea a scriitorilor care, cu toate că nu erau mari simpatizanți ai dreptei, sperau cu ardoare într-o reorientare a României către ceea ce înseamnă spiritul democrației autentice. În momentul în care și ultimele speranțe le-au fost năruite, aceștia au ales calea exilului drept singură posibilitate de exprimare liberă și și-au îndreptat toate eforturile către a face cunoscut adevărul și dincolo de cortina de fier. Printre cei care au încercat să stea în slujba

¹³⁰ Gerard Genette, *Introducere în arhitect. Ficțiune și dicțiune*, traducere și prefață de Ion Pop, Univers, București, 1994, cap. *Ficțiune și dicțiune*, p. 138

adevărului s-au numărat Monica Lovinescu, Stefan Baciu, Virgil Ierunca, Alexandru și George Ciorănescu.

Cel de-al doilea val, anii 60-70, este constituit din scriitori care au supraviețuit prigonirii politice. Odată cu instaurarea cultului personalității, Ceaușescu proclamă și o mică revoluție culturală, moment în care reapar constrângeri și presiuni în toate domeniile. Consecința acestei mici revoluții este emigrarea și mai multor oameni de cultură, printre aceștia se numără: Dumitru Țepeneag, Paul Goma, Pentru Popescu, Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, Virgil Tănase, Ioan Petru Culianu ș.a.

Cel de-al treilea și ultimul val, din anii '80, marchează și ultimul deceniu de dictatură ceaușistă. Acest ultim val diferă față de celelalte două din punctul de vedere al înăsprii cenzurii, a constrângerilor, al promovării cultului personalității și mistificării. Aceste modificări ale societății au dus la plecarea altor intelectuali: Matei Vișniec, Norman Manea, Virgil Duda, Alexandru Papilian, Mircea Iorgulescu, Nicolae Balotă, Bujor Nedelcovici ș.a.

„Cei mai mulți dintre noii veniți nu au reușit o acomodare cu spațiul cultural al exilului, ei trebuind să găsească noi modalități de exprimare prin care să se facă înțeleși de către cititorii țării de adopție, prin abandonarea vechilor coduri ale scrisului camuflat. Ei trebuiau să caute efecte estetice și stilistice, conforme cu noua perspectivă a scrierii și care să se suprapună peste rolul de mediator pe care cei mai mulți și-l asumaseră, acela de a explica unui cititor neavizat, dar liber de orice constrângere, realitatea de acasă, prin prisma propriilor trăiri. Poate și de aceea, producția literară a acestei perioade a fost puternic politizată, iar literați ca Paul Goma, Dorin Tudoran, Ion Negoitescu și alții au rămas consecvenți discursului politic stilizat, scrierii în limba maternă și cititorului din țară.”¹³¹

Cu toate că a fost și continuă să fie privit de mulți intelectuali drept o pedeapsă, exilul este catalogat de Mircea Eliade drept drumul inițiativ pe care Ulise, transpus de această dată în fiecare exilat, îl face pentru a ajunge la Itaca. Astfel, exilatul trebuie să „pătrundă sensul ascuns al rătăcirilor sale și să le conceapă ca pe o lungă serie de încercări (voite de zei) și ca pe tot atâtea obstacole în drumul care-l readuce spre acasă”¹³².

„Dintre toate domeniile, cel al literelor pare cel mai interesat, până acum de recuperarea și integrarea în circuitul național a creațiilor din exil. Acest lucru se întâmplă deoarece mulți dintre cei care au fost nevoiți să aleagă calea exilului

¹³¹ Caietele INMER, nr. 6, anul III, august 2006, articolul *Rezistența prin cultură și vocația exilului cultural românesc*, p. 31

¹³² Otilia Ignătescu, *Între oglinzile paralele ale istoriei: elemente de structură a exilului literar românesc dintre anii 1945 și 1989* – sursă online: http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC11/oglinzi.pdf

fac parte din rândul scriitorilor, creația, în cazul de față cea literară suportând cel mai greu constrângerile unui sistem totalitar. Efortul recuperator, în primul rând, s-a concretizat, în anii ce au urmat evenimentelor din 1989, atât prin publicarea operelor scrise în exil, cât și prin interviuri, recenzii, articole, studii, enciclopedii, apărute toate în vederea unei cât mai bune cunoașteri a activității scriitorilor din exil. Odată cu apariția lucrărilor de istorie și critică literară referitoare la exil, s-a manifestat și tendința (re)așezării cadrului conceptual, în vederea unei cercetări sistematice a fenomenului. Delimitările conceptuale au fost, de cele mai multe ori, însoțite de delimitări diacronice a structurii comunității românești din exil.”¹³³

Fără explicații de prisos, Eugen Ionesco a reușit să sintetizeze drama unui popor și lupta pe care o națiune întreaga o duce pentru păstrarea identității naționale: „Deci, cultura românească, literatură românească nu se fac doar în interiorul țării invadate, desfigurată, cu botnița la gură. În timp ce cultura română din România a fost smulsă din rădăcinile ei spirituale, adevăratele rădăcini au putut fi transplantate dincolo de frontiere și se pot întinde în întreaga lume. De la Brâncuși la Eliade, de la Cioran la Tudoran, nu voi cita atâtea alte nume ale altor reprezentanți activi ai culturii noastre: poeți, prozatori, pictori, sculptori de prestigiu, care nu conțin să se manifeste ca purtători de cuvânt ai unei tragedii fără nume, ai unui popor ce nu poate fi înăbușit, în ciuda tuturor încercărilor”.¹³⁴

Un exilat aparte - Herta Müller

Laureată a prestigiosului premiu Nobel pentru literatură în anul 2009, Herta Müller este considerată drept unul dintre cei mai importanți autori ai literaturii care tratează universul totalitar. Herta Müller s-a născut în România, însă din cauza numeroaselor persecuții ale Securității regimului, nu doar asupra ei, ci și a familiei în urma implicării sale în mișcarea contestatară Aktionsgruppe Banat, a emigrat în Germania de Vest în 1987. Astfel, toate poveștile pe care aceasta ulterior le va relata pe larg în cărțile ei se vor desprinde nu doar din perioada dictaturii staliniste pe care România a cunoscut-o sub Gheorghe Gheorghiu Dej, ci și din perioada în care exista o Românie național-comunistă condusă de Nicolae Ceaușescu.

Asemănător lui Norman Manea, un alt literat supus exilului, și Herta Müller își are copilăria marcată de ambele tipuri de totalitarism ale României secolului XX. „Fiică a unui fost soldat Waffen SS, nostalgic incurabil al epocii de glorie a nazismului, și a unei mame traumatizate iremediabil de experiența concentraționară (fusesse deportată în 1945 – pentru 5 ani – într-un lagăr de

¹³³ Ibidem

¹³⁴ Caietele INMER, nr. 6, anul III, august 2006, articolul *Rezistența prin cultură și vocația exilului cultural românesc*, p. 31

muncă forțată din U.R.S.S., în virtutea dublei „culpe” de a aparține unei etnii demonizate după așa-zisa „eliberare” din august 1944 și, deopotrivă, unei clase de foști „exploataatori”), Herta Müller cunoaște de timpuriu drama „supusului totalitar”, interiorizată și acutizată sub presiunea urmelor memoriale care apasă asupra destinului familiei.”¹³⁵

De la copilul care a avut ocazia să se confrunte, încă din sânul familiei, cu două tipuri de așa zise „ideologii” – pe de-o parte era statul care stigmatiza comunitatea germană pentru un presupus, dar nedovedit trecut colaboraționist, iar pe cealaltă parte era ideologia „bănățeano-șvăbească” care se axa doar pe superioritatea germanilor în raport cu poporul român – și până la drama tinerei urmărită, hărțuită și amenințată de Securitate, parcursul Hertei Müller este unul care trece prin diferite momente ale istoriei specifice condiției intelectualului care a fost condamnat la un exil interior înainte de a experimenta exilul propriu-zis la care a supus-o propria-i țară. „Am trăit peste treizeci de ani într-o dictatură, în România. Unde fiecare individ forma o insulă în sine, iar țara întreagă, și ea, un spațiu etanș în afară, supravegheat în interior. [...] Așezate una peste alta prin constrângere, două realități suprapuse forțat. Deși oricare dintre ele te-ar fi putut zdrobi ea singură.”¹³⁶

Înstrăinarea, individuală și familială, combinată cu trauma intelectualului care este nevoit să se confrunte neîncetat cu teroarea sistemului și marginalizarea creează un adevărat sentiment de criză identitară, aceasta devenind în operele scriitorii exilați o supratemă cu ajutorul căreia se încearcă aducerea în fața cititorilor a numeroase momente memorialistice și autobiografice.

Prezentă în majoritatea scrierilor sale despre exil, „tehnica colajului” este folosită pentru a prezenta nu doar „fragmentarea identitară generată de contextul politic ipostaziat”¹³⁷, ci și „un efort de a rezista oricărei totalizări amintind de ideologia legitimoare a regimului opresiv”¹³⁸. Ceea ce rezultă din folosirea acestei tehnici, este un tip de scriitură „(auto)reflexiv lirică, în interiorul căreia lumea narată, construită în baza recursului la memorie, devine oglinda lumii răsturnate reale [...] legitimând critica ideologiei totalitare, care ajunge să oculteze ideologia [auto]biografică”¹³⁹. Astfel, vocea narativă folosită de Herta Müller în eseuri capătă noi valori și nu mai este doar cea a unui om care aruncă o privire asupra propriei vieți, ci se transformă într-un „hermeneut al ideologiilor

¹³⁵ Alina Crihană, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”*. Dileme și (re)construcții identitare în poveștile vieții, editura Academiei Române, București, 2013, p. 199

¹³⁶ Herta Müller, *Regele se înclină și ucide*, Polirom, Iași, 2005, p. 180

¹³⁷ Alina Crihană, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”*. Dileme și (re)construcții identitare în poveștile vieții, editura Academiei Române, București, 2013, p. 200

¹³⁸ Ibidem, p. 200

¹³⁹ Ibidem, p. 201

totalitare” care încearcă să demonteze anumite mecanisme ale „lumii pe dos” instaurate în urma dictaturii comuniste. „Atunci când scriu, aceasta îmi este o îndatorire morală poate naivă, distribuită în hapuri mititele. A fost și este opusul oricărei priviri „de sus”, a oricărui gen de ideologie, și, din această cauză, și cel mai bun remediu împotriva. Ideologia are în vedere întregul. [...] O îndatorire morală lăuntrică, venind din motive foarte personale, îi irită și îi deconectează pe amatorii de ideologie. Căci o asemenea îndatorire nu cunoaște obligații față de întreg, și mai mult de-atât: ea știe că orice text se ferește de ce-i previzibil, fuge de terenul pe care i-l pune la dispoziție ideologia.”¹⁴⁰

Cu ajutorul unui exercițiu reconstructiv și deconstructiv deopotrivă, această tânără, fostă victimă a abuzurilor unui sistem dictatorial, încearcă să își ia revanșa pentru tot ce a trebuit să îndure folosind orice mijloace pentru a putea găsi răspunsuri la întrebări care depășesc cu mult contextul dictaturii care, în opinia Hertei Müller, continuă să caracterizeze lumea românească post-totalitară. „De România m-am desprins demult, dar nu și de pervertirea dirijată a omului într-o dictatură, nu și de moștenirile ei de tot felul, care în orice clipă scot capul la iveală. [...] Scriind trebuie să mă păstrez acolo unde lăuntric am fost mai tare rănită – altfel, la ce bun să mai scriu?”¹⁴¹

O continuă interogare a sinelui și a lumii din care acesta a fost dezdăcinat este omniprezentă în volumul *Mereu aceeași nea și mereu același neică*, Herta Müller reușind astfel să creeze o identitate narativă care încearcă să se focalizeze mai mult asupra remodelării mentale și comportamentale a intelectualului îndoctrinat și supus regimului.

Receptarea operei

Trecerea Hertei Müller de la stadiul de autor național la cea de autor internațional, datorită câștigării prestigiosului premiu Nobel în anul 2009, a pus în mare dilemă întreaga lume culturală care se zbate să explice „cum un scriitor reprezentant al minorității, necunoscut în lumea literară mondială și a cărui operă e dificil de accesat din punct de vedere literar și metaforic, poate funcționa ca o interfață globală pentru literatură și achizițiile ei”¹⁴².

Herta Müller este o scriitoare reprezentativă a literaturii minorității germane din România. Până la emigrare, ea a fost apropiată Grupului de Acțiune Banat (*Aktionsgruppe Banat*), iar după ce s-a stabilit în Germania a încercat prin intermediul tematicii obsedante să descrie destinul tragic „al unei comunități

¹⁴⁰ Herta Müller, *Regele se înclină și ucide*, Polirom, Iași, 2005, p. 97-98

¹⁴¹ Ibidem, p. 209-210

¹⁴² Articol al Cristinei Hodean, *Herta Müller – autor al literaturii globale*, publicat în Revista Vatra, nr 3-4, 2016, p. 136

etnice în condițiile totalitarismului comunist”¹⁴³. Împreună cu fondatori ai Grupului de Acțiune Banat, printre care îi amintim pe Richard Wagner, Johann Lippet, și scriitori precum Eginald Schlattner, Oskar Pastior, Joachim Wittstock, Herta Müller s-a reușit să se impună drept o autoritate supremă ceea ce privește literatura minorității germane din România, dar și a literaturii germane în contextul universal.

În perioada comunismului Herta Müller a fost asociată atât din punct de vedere cultural, cât și politic cu cercul literar al Grupului de Acțiune Banat, „o minoritate în cadrul unei minorități, care a criticat și a opus rezistență modelelor de identitate culturală preconceptuate, în special celor de asimilare în cultura dominantă românească, sau a celor de conformitate în identitatea culturală șvab-bănățeană a cărei germanități s-a bazat pe etnocentrism, negare a trecutului nazist și intoleranța diferenței. Opunând rezistență ambelor modele identitare culturale, Müller a construit, în schimb, identități culturale individualizate, care se reflectă în scrierile ei. Opunându-se patosului literaturii sătești și natale șvab-bănățene și prescripțiilor realismului socialist care aștepta de la scriitori și artiști să glorifice obiectivele și realizările ideologiei comuniste, Müller a practicat un scris care a subliniat observarea exactă a realității de zi cu zi, în care perspectiva colectivă a fost înlocuită cu cea a individului.”¹⁴⁴

În perioada ei de scriitoare a unei minorități germane din România, ea a elaborat numeroase scrieri, însă nu a reușit să publice decât două volume de proză scurtă și câteva poezii. Romanele sale valoroase și care au primit numeroase premii internaționale, cu toate că reflectă experiența dintr-un sat șvăbesc din Banat, au fost publicate în Germania. În țara de adopție acesta debutează cu volumul *Ținuturi joase (Niederungen)* în 1982, publicat la editura Kriterion și continuă cu *Tangoul opresiv*, publicat în 1984, și *Februarie desculț*, publicat în 1987.

Abia după revoluția din decembrie '89 ajung și în România o parte din cărțile ei: *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul* (roman, Univers, 1997), *Este sau nu este Ion* (poeme cu tăieturi din ziare, Polirom, 2005), *Regele se-nchină și ucide* (eseuri, Polirom, 2005), *Animalul inimii* (roman, Polirom, 2006) și *În coc locuiește o damă* (versuri, Vinea, 2006). Primește numeroase premii internaționale printre care amintim: Premiului internațional IMPAC Dublin Literary Award (1998), Premiul european Aristeion (1995), Premiile germane: Ricardo Huch (1987), Kleist (1994), Joseph Breitbach (2003).

Poate faima pe care a dobândit-o în urma premiilor primite și recunoașterea internațională de care s-a bucurat ulterior, i-a făcut pe mulți să o blameze și să pună la zid, spunând despre ea cum că nu ar fi româncă, însă poeta

¹⁴³ Ibidem

¹⁴⁴ Ibidem

Doina Uricariu a ținut să precizeze: „Oriunde a scris și va scrie Herta Müller, rădăcinile acestea românești nu vor putea fi tăiate pentru că ele sunt laptele amărăciunii, nedreptăților și minciunii, pe care scriitoarea l-a supt în Banatul și România pe care oricât le-ar condamna o urmăresc și-i dau toata vloga și vâna de scriitor și de om. Această jupuire pe viu a omului de condiția lui umană este tema obsedantă a Hertei Müller”¹⁴⁵

Momentul în care în 2009 i se oferă premiul Nobel pentru literatură devine unul foarte important în viața Hertei Müller, deoarece acesta îi împarte existența ca scriitor în două, înainte și după. Dacă înainte de a-i fi recunoscută opera internațional nu multe persoane o știau, după primirea acestui prestigios premiu mulți au fost cei care au ieșit la rampă și au început să o critice: „Scriu despre Herta Müller fără să știu mare lucru. Fiind posesoarea Premiului Nobel pentru Literatură (2009) și având tangențe evidente cu România, sunt obligat să remarc surprinderea care a poposit ca o ceață în trafic peste lumea literară din țara noastră. Librăriile nu aveau în stoc nimic din opera laureatei, iar prețioșii și pretențioșii critici români de toate nuanțele, curente și generațiile aproape că n-o citiseră. Și nu mă refer doar la criticii mici, ci direct la cei de categoria «marelui» Nicolae Manolescu. Să fii considerat fanionul criticii românești actuale și tu să nu ai flerul ca în *Istoria critică a literaturii române* măcar să pomenești numele Hertei Müller, denotă superficialitate. Un critic adevărat trebuie să fie și un vizionar nu numai un constator. Astfel că Nicolae Manolescu, omițând nume de tipul Hertei Müller, nu are cum să fie iertat nici măcar bănuț de rea intenție, ci de trecerea anticipativului pe ultimul loc în demersul său critic, fapt inadmisibil la „cineva” cu un astfel de statut”¹⁴⁶

Câștigarea premiului Nobel pentru literatură în 2009 a fost de asemenea momentul în care literatura internațională s-a aflat în fața unei situații tragicomice: un număr insignifiant al operelor Hertei Müller fuseseră traduse în engleză. Notorietatea dobândită peste noapte a fost poate ceea ce a declanșat interesul anumitor culturi pentru abordarea subiectelor povestite în romanele scriitoarei, astfel că într-un timp relativ scurt întreaga operă a fost tradusă în engleză, limbă de circulație internațională, și ulterior în peste alte douăzeci de limbi. „Premiul obținut de Herta Müller a adus literatura de expresie germană din România pentru prima oară cu adevărat în atenția publicului român (în vreme ce,

¹⁴⁵ C. Stănescu, *Herta Müller: Reacția românilor la Nobel*, în revista online „Cultura”, apud. Lia Florica Faur, *Subiectul Herta Muller în presa românească*, p. 112, sursă online:

http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/

¹⁴⁶ Revista Luceafărul, 17 noiembrie 2009, sursă online: <http://www.luceafarul.net/herta-muller>

în Occident, această literatură era de mult timp bine situată). Literatura de expresie germană din România a reușit, astfel, să depășească, din punctul de vedere al receptării, statutul de fenomen marginal. Prin urmare, Herta Müller devine un autor World Literature și datorită acestei circulații internaționale a cărților sale. În anul 2013, Herta Müller primește premiul *Best Translated Book Award*, un premiu literar american oferit pentru cea mai bună traducere originală în limba engleză pentru volumul *The Hunger Angel*.¹⁴⁷

Disidentă, emigrantă și exilată, Herta Müller este scriitoarea care și-a luat cu sine experiența tristă a țării în care s-a născut, dar și limba germană, o limbă minoritară în România. Cu toate că este singura scriitoare originară din România care a primit cea mai înaltă distincție literară, ea a spus în nenumărate rânduri că nu a scris niciodată din plăcere sau pentru premii, ci „necesitatea de a se lămuri pe sine și pe alții”¹⁴⁸.

Leagănul respirației (în germană, *Atemschaukel*) a fost publicat la Carl Hanser Verlag în 2009, în același an în care autoarei i-a fost decernat Premiul Nobel pentru Literatură. La noi a apărut, cu titlul de mai sus, la Editura Humanitas. Cartea spune povestea unui tânăr care ajunge la 17 ani în lagăr și petrece acolo cinci ani din viață. Inedit este modul de abordare a subiectului: fără afectare sau patetism și curajul de a analiza și reintegrarea lui în societate atunci când se întoarce acasă. Leo Auberg, un tânăr din Transilvania, privește inițial cu detașare deportarea lui într-un lagăr din Uniunea Sovietică. Aproape că simte că ar fi o șansă de a scăpa din cotidian. Sentimentul de lejeritate este comun tuturor celor care împart cu el vagoanele de vite cu care sunt transportați. Însă realitățile binecunoscute ale lagărului izbesc din plin. Frigul, munca epuizantă, mizeria și teribila foame duc la o dezumanizare treptată. Partea cu adevărat captivantă din roman nu este descrierea ororilor petrecute în lagăr, ci modul în care ele reușesc să devină cotidian, felul în care deținuții ajungeau practic să aibă o viață completă acolo.

Leagănul respirației a fost scrisă în urma convorbirilor autoarei cu poetul Oskar Pastior, care i-a povestit acesteia experiența sa ca deportat. Poate tocmai de aceea cartea are un mod propriu, ușor liric de a exprima suferințele la care erau supuși deținuții. Tirania exercitată asupra lor devine una a obiectelor, nu a oamenilor. Abia în momentul în care ți se oferă mai degrabă condiții ca să mori decât ca să trăiești realizezi cât de important este un pieptăn sau să deții un obiect oarecare pe care îl poți schimba pe mâncare. Cel mai de temut dușman este Îngerul Foamei, care te pândește să-ți ia viața în orice moment. Tot efortul tău intelectual se concentrază pe modalități de a face rost de mâncare. Fizic ești

¹⁴⁷ Articol al Cristinei Hodean, *Herta Müller – autor al literaturii globale*, publicat în Revista Vatra, nr 3-4, 2016, p. 139

¹⁴⁸ Ibidem

extenuat, dar mintea ta este fixată asupra unui singur lucru: foamea continuă, obsedantă, nestăvilită.

Condamnată la alienare prin exil, Herta Müller își scrie proza având în spatele său terorii regimului. Devine obsedată în scrierile sale de figurile autodistrugerii și deposedărilor, așa că încearcă prin scris să vindece traumele trecutului și să combată efectele unei ideologii care se teme de memoria însăși. „În eseurile Hertei Müller, scrisul este, declarat, o modalitate de a învinge tăcerea și, totodată, locul unui exil asumat, spațiul în care prinde viață „animalul inimii” – „foamea de viață” identificată cu „foamea de cuvinte” –, acea „irealitate” guvernată de o „logică vrăjită”, singura capabilă să recupereze experiența trăită și indicibilă, în care se înscrie, firește, tema dictaturii.”¹⁴⁹

Bibliografie

Corpus

Dicționare și istorii literare

Firan, Florea; Popa, Constantin M., *Literatura diasporei*, Editura Poesis, Craiova, 1994.

Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, Compania, București, 2003.

Müller, Herta, *Leagănul respirației*, Humanitas Fiction, București, 2010

Nandriș, Grigore, *O radiografie a exilului românesc*, Vestala, București, 2000.

Zaciu, Mircea (coord.); Papahagi, Marian; Sasu, Aurel. *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, Editura Albatros, București, 2000.

Volume critice

Băileșteanu, Fănuș, *Personalități culturale românești din străinătate – studii literare*, România Press, 1998.

Behring, Eva, *Scriitori români din exil 1945 – 1989. O perspectivă istorico-literară*, traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

Binder, Katharina Inge, *Exilul ca experiență culturală. Asociații și instituții românești în apus 1945-1989*, Munster, 1993.

Constantinescu, Silvia, *Exil. Oameni și idei*, Editura Curierul Românesc, 1995.

Cosma, Anton, *Romanul românesc contemporan 1945 – 1985*, Presa Universitară Clujeană, 1998.

Crihană, Alina, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”. Dileme și (re)construcții identitare în poveștile vieții*, editura Academiei Române, București, 2013.

¹⁴⁹ Alina Crihană, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”. Dileme și (re)construcții identitare în poveștile vieții*, editura Academiei Române, București, 2013, p. 204

- Culianu, Ion Petru, *Euforisme, în Păcatul împotriva spiritului*, Nemira, București, 1999.
- Dumitrescu, Vasile C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv de Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 1997.
- Eanu, Ion, *Politică și exil. Din istoria exilului românesc, 1946-1950*, București, 2000.
- Filliti, Georgeta, *Vocile exilului*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura „Jurnalul literar”, București, 1998.
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure! – reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura „Jurnalul literar”, 2000.
- Galopenția, Sanda, *De ce scriu emigranții*, în volumul *Mitul pagubei*, Hiatus, Providence, 1986.
- Genette, Gérard, *Introducere în arhitect. Ficțiune și dicțiune*, traducere și prefață de Ion Pop, Univers, București, 1994.
- Goma, Paul, *Jurnal unui jurnal*, editura Dacia, Cluj, 1998.
- Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române. De la creația populară la postmodernism*, București, Editura Saeculum I.O., 2000.
- Mihaela, Cristea, *Experiența inițiatică a exilului*, Ed. Roza Vânturilor, 1994.
- Nandriș, Grigore, *O radiografie a exilului românesc* Editura Dacia, 2001.
- Pleșu, Andrei către Virgil Ierunca, *Chipuri și măști ale tranziției*, Humanitas, București, 1996.
- Said, Edward W., *Reflections on Exile and Other Essays*, Harvard University Press, 2002.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București, Univers Enciclopedic, 2002
- Stănescu, Gabriel, *Țara și exilul. Cărți, oameni, fapte, întâmplări*, Criterion Publishing, 1999.
- Ulici, Laurențiu, *Scriitori români din afara granițelor țării*, București, 1996.
- Ungureanu, Cornel, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, vol. I-II, Editura Amarcord, Timișoara, 1995-2000.

Periodice

- „Destin. Revistă de cultură românească”, Madrid, 1951-1972.
- „Secolul 20”, revistă de sinteză, București, nr. 10-11-12/1997, 1-2-3/1998, *Exilul*.